

MIRAN HLADNIK

Pa začnimo pri Krpanu

Da je bil Krpan pogumen mož, o tem ni nobenega dvoma. Nazadnje je okrasil platnice nove knjige o slovenskih junakih, ki sta jo napisala Klemen Lah in Andreja Inkret in tako dala vedeti, da Krpan ni samo eden izmed junakov, ampak najbrž kar prvi izmed njih. Če je to res, je premagal konkurenco – kralja Matjaža in Petra Klepca, na katera se spomnimo, ko nas vprašajo po slovenskih junakih, da ne govorimo o silnem baronu Ravbarju in Mlinarjevem Janezu, ki sta šla že zdavnaj v pozabo. V navado nam je prišlo tožiti nad splošnim nepoznavanjem in neodmevnostjo domače literature. Krpan nas lahko vsaj malo potolaži, saj najbrž ni Slovenca, ki ga ne bi poznal. V Ljubljani se po njem imenuje ulica. Solinarji so po njem imenovali tržno znamko soli. Pod njegovim imenom potekajo tekmovanja za najmočnejšega Slovenca. Po njem se imenujejo podjetja, gostilne in trgovine, osnovna šola, galerija, fitness klub, športni program, pop ansambel, izdelki od paštete in avtobusa do snežnega topa (za kar obstajajo tudi reklame na televiziji in drugih medijih), njegovo ime nosi konjeniški klub z notranjskega konca, otroški vrtec in celo plavajoči bager v koprski luki. V Pivki, kamor bi Krpan danes moral na občino po osebno izkaznico, če bi bil še živ, so mu postavili spomenik. Krpanov kip je eden redkih, ki je posvečen slovenskim mitičnim junakom: družbo mu delata kralj Matjaž na Peci in Kekec v Kranjski Gori. Publicistična raba imena Krpan pokaže samo v Delu v zadnjih štirih letih preko 400 zadetkov – preverite sami v slovenskem besedilnem korpusu, ki ga ureja Primož Jakopin na http://bos.zrc-sazu.si/nova_beseda.html.

Ob vsem naštetem je literarni Krpan kar nekako stopil v ozadje, čeprav Cobiss naznani preko 200 zadetkov, ko v iskalnik vtipkamo iskano besedo Krpan. Omenimo, da je bil preveden v vrsto jezikov (angleščino, nemščino, srbohrvaščino, madžarščino, makedonščino, esperanto, italijanščino, švicarsko nemščino, latinščino in ruščino), dobimo ga v vseh mogočih izvedbah: v knjigi, na zvočni kaseti, na zgoščenki, le v obliki filma ga še nimamo. Nastopa v stripu, na koledarju, na kartah za tarok in v pobarvanki. Bil je večkrat dramatisiran, tudi za radijske potrebe, po njem sta nastali opera in glasbena melodrama, kot travestija pa kabaret. Krpanov simbolni pomen zanima slovenske psihoanalitike in feministično teorijo, priimek jezikoslovce, lik slikarje, ilustratorje in kiparje, je tema pisem bralcev in po službeni dolžnosti se z njim seveda ukvarja tudi literarna zgodovina. Prav nič težko ni zaključiti, da je Martin Krpan nedvomno slovenski nacionalni junak najvišjega ranga.

Slovenskim kulturpesimistom opisana Krpanova svetna slava seveda ne zbrise nergavega izraza z obličja, saj v naštetih primerih ne gre za slavo literarnega junaka, ampak prej za slavo literarne predloge, to je osebe, ki je živela pred Levstikovo literarno upodobitvijo v povesti *Martin Krpan z Verha v Slovenskem glasniku* v Celovcu leta 1858. Krpan je v povprečni slovenski zavesti vsaj toliko kot Levstikova tudi stvaritev Toneta Kralja, ki je leta 1958, ob stoletnici prvega izida, ilustriral novo jubilejno Levstikovo izdajo tako privlačno, da je slikanica doživela še mnogo ponatisov. Kvartopirci poznajo Krpana morda samo po ilustracijah Hinka Smrekarja na tarok kartah, večina novodobnih otrok pa po interpretaciji Rudija Kosmača, Poldeta Bibiča ali Staneta Severja na zvočni kaseti ali po stripu Mikija Mustra. Levstikov *Krpan* je zbledel tudi v zavesti literarnih zgodovinarjev; ti si namreč ne belijo glave z vprašanjem, zakaj je Levstik pravzaprav napisal dva *Martina Krpana*, enega daljšega, ki ni bil nikoli objavljen, in nato še na tretjino prvotnega obsega skrajšano varianto, kakršno poznamo danes.

Čeprav gre za temeljno besedilo slovenske proze, ki je – z besedami Antona Slodnjaka – “oživotvorilo leposlovno prozo v jezikovni, vsebinski in idejni popolnosti”, katerega junak je “simbol neomajne svobode, prvinske moči in suverenosti, leposlovno utelešenje narodne samobitnosti par excellence” (to sem prepisal od Mirana Košute), ni mogoče prezreti, da se literarna zgodovina pri njem ne zadržuje preveč. Prav tako je težko spregledati, da se je Krpanova slava začela relativno pozno in da je bil prvič ponatisnjen šele v Levstikovih *Zbranih spisih*, ki jih je uredil Fran Levec leta 1891. Bibliografija beleži rast njegove popularnosti po zloglasni Govekarjevi dramatisaciji na začetku 20. stoletja, pri kateri je publiko privabljala živa kobila na odru. To je Ivana Cankarja tako zelo motilo, da je leta 1907 obsežno kritično esejistično knjigo naslovil kar *Krpanova kobila* in v njej rohnol proti praksi teatra za ljudstvo. Leta 1917 je *Krpan* izšel v otroški zbirki z ilustracijami Hinka Smrekarja in od tedaj je del mladinske literature. Pred drugo svetovno vojno ga je najraje ponatiskovala Mohorjeva družba, čeprav je bil avtor dela za časa življenja

zakrknjen liberalec, ponatisi *Krpana* pa so izhajali tudi v času kulturnega molka med leti 1941 in 1944. V 19. stoletju kritičskih odzivov na povest ni bilo, pojavili so se šele po ponatisih, prevodih in dramatizacijah v 20. stoletju. Krpanov uspeh pri Slovencih torej nikakor ni bil instanten, spontan in brez zadržkov. Popularnost je pridobival počasi ter po premišljenem načrtu slovenske literarne zgodovine in kulturnih ustvarjalcev.

V zvezi s Krpanom ni mogoče spregledati nedavnih zavzetih razglabljanj o tem, kaj je pravzaprav tovoril Krpan tisto hudo zimo, ko ga je srečal sam presvetli cesar in ga o tem spraševal tako direktno, da se mu je moral junak grdo zlagati. Vsak šolar zna na pamet odgovoriti, da je Krpan tovoril angleško sol, a tega cesarju ni smel povedati, ker je bila tovrstna trgovina prepovedana; zato se je zlagal, da tovari kresilno gobo in bruse. Angleška sol je ključni predmet kratke zgodbe o Martinu Krpanu. Ko se ta odpravlja s cesarskega dvora proti domu, je za svoje junaško dejanje nagrajen z dovoljenjem legalnega trgovanja z angleško soljo. Glede na to, da je Krpan živel blizu morja in domačih solin, pozornemu bralcu ni čisto jasno, zakaj se je odločil tovoriti prav angleško sol. Bralčevo sumničavost je skušal pomiriti že Anton Slodnjak, ki v opombah k Levstikovemu *Zbranemu delu* v zbirki slovenskih klasikov podaja tako razlago:

“V tem izrazu se skriva najbrž ljudski spomin na celinsko zaporo za francoske Ilirije (1809–13), ko je bilo uvažanje angleškega blaga v naše kraje ostro prepovedano. Angleška sol je v naši povesti toliko kot tihotapska sol. Krpan je najbrž prenašal benečansko sol iz Kopra, ki je bila cenejša kot avstrijska sol iz tržaške okolice.”

O velikem gospodarskem pomenu tovarništva in trgovine na Notranjskem je pisal že Valvasor v 17. stoletju, precej pa je tudi kasnejših razprav prav o gospodarskem pomenu trgovine s soljo na našem ozemlju. Ena od njih celo trdi, da je tovorjenje soli pomagalo vzdrževati slovensko narodno zavest. Kogar ekonomsko ozadje *Krpana* in trgovina s soljo natančneje zanimata, bo pogledal v literaturo, ki jo navajajo opombe k izdaji *Krpana* v zbirki *Klasje* leta 1952.

Novi časi starim resnicam očitno ne zaupajo več ali pa so, bolj verjetno, preveč površni, da bi šli v zaprašene vire preverjat, kaj vse so modri stari že odkrili. Morda je v takem ravnanju celo nekaj koristi, ker sicer nikoli ne bi prišli do novih razlag znanih dejstev. V zadnjih letih se je med premišljevalci Krpanove usode porodila duhovita domneva, da pri angleški soli najbrž ni šlo za sol angleškega izvora, ki je zaradi trgovinske blokade na Avstrijsko ni bilo dovoljeno uvažati, ampak da je bila angleška sol nekoč apotekarsko ime za odvajalo. Interpretacijskih konsekvenc te domislice ni po moji vednosti izrabil še nihče. Odvajalo ni ravno spodoben “literarni predmet” in je bilo zato nevredno literarnozgodovinskega interesa; najbrž tudi zato ne, ker ni bilo zelo izvirno. Še kako živo nam je v spominu Balzacova novela *Šale Ludovika XI.* iz *Okroglih povesti* v Debeljakovem prevodu in z Doréjevimi ter Justinovimi ilustracijami v bibliofilski izdaji leta 1954, ki zabavno opisuje stisko gostov, potem ko so zaužili odvajalo in so zaman iskali blažen tih kotiček, kjer bi lahko sprostili

notranjo napetost. Kar se spodobi klasiku francoske literature, za čednostne Slovence pač ni primerno, zato bi analiza subverzivne plati Krpanovega dejanja, če bi bila angleška sol odvajalo, presejala tolerančni prag slovenskega domoljubnega rezoniranja. Poleg tega, ali je "odvajalna teorija" verjetna ali ne, bi se bilo vredno vprašati, od kod potreba po taki destruktivni interpretaciji. Že Krpanovo dejanje tihotapljenja soli kot kuhinjske soli angleškega izvora je bilo destruktivno dejanje, od kod potem nuja, da se stopnjuje v nekaj še bolj destruktivnega? Krpan je razbijal cesarjevo moč in avtoriteto, odvajalna interpretacija pa banalizira in razbija mit o nacionalnem pomenu Krpanovega dejanja. Pa smo pri vprašanju o subverzivnosti začetkov slovenske književnosti, ki se ga bo treba posebej lotiti kdaj drugič.

Malo kasneje se je – spet brez sklicevanja na konkretne slovarske ali druge vire – v javnosti pojavila še bolj smela domneva, da bi angleška sol utegnila biti ime za soliter. Ker je soliter sestavina smodnika, smodnik pa je orožje, je dobil Krpan v kontekstu orožarske afere v času osamosvojitvene vojne in po njej status prvega slovenskega trgovca z orožjem. Razlaga je ponujala provokativen popravek tradicionalne podobe Slovencev kot "miroljubnih poljedelcev" v podobo naroda bojevnikov, ki se preživlja s trgovino z orožjem. Je to interpretacijo nedavna slovenska ilegalna trgovina z orožjem celo spodbudila? Obe popularni razlagi angleške soli, odvajalna in orožarska, sta dober dokaz, kako prikladen je Krpan kot interpretacijska podlaga našega današnjega nacionalnega žitja. Da interpretacijska samovolja le ne bi šla predaleč, sta ob prelomu tisočletja poskrbela Nikolaj Pečenko in Jolka Milič z brskanjem po raznih slovarjih, pri čemer se je izkazalo, da so najlepše in najbolj simpatične interpretacije najmanj utemeljene v gradivu. Očitno se bo treba sprijazniti s pustim, neduhovitim pojasnilom, da je bila v Krpanovih časih angleška sol pač zgolj in samo kuhinjska sol nelegalnega, prepovedanega izvora. (Ker je Sodobnost prelepa revija, da bi si dovolil bibliografske opombe pod črto, za natančno lokacijo prispevkov Miličeve in Pečenka kar v oklepaju usmerjam bralca v katalog objav na naslovu <http://cobiss.izum.si>.)

Čeprav se imam za literarnozgodovinskega pozitivista (kar pomeni, da upoštevam le pozitivna, to je izpričana in preverjena dejstva), pa se z golo ekonomsko razlago angleške soli v *Krpanu* le ne morem zadovoljiti. Res je slovenska realistična literatura hotela biti zrcalo časov in razmer, vendar je bila obenem že prej in kasneje tudi recept in model za zeleno obnašanje nacije, bila je metafora in alegorija in simbol in šele če je bila vse to, je imela možnost za obstanek v našem kulturnem spominu. Nekaj teh lastnosti je bilo gotovo vpisanih, zavedno ali nezavedno, tudi v Krpana, čeprav jih literarna zgodovina do zdaj ni znala ali ni utegnila artikulirati. Prav nenavadno se zdi, da ob vsem pregledovanju domače in tuje strokovne literature za geslo angleška sol nihče ni natančno pogledal, kateri pomeni so pod geslom sol navedeni v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika*. Kot da jih namenoma ne bi želeli opaziti. Kot bi hoteli, da pojem angleške soli ostane čim dlje skrivnosten in s tem interpretacijsko tvoren.

V *SSKJ* najdemo naslednje razlage soli: 1. sol je snov, ki napravi jed okusno in 2. hrano tudi konzervira, 3. pomeni vrednost, blagostanje (*niti za sol nimajo 'zelo so revni'*) oz. samostojnost (*boš že še videl, kako bo, ko boš svojo sol zobal 'ko boš samostojen, neodvisen'*) in je 4. sinonim za pamet in duhovitost. Če še malo raziščemo besedno družino, najdemo tudi besede, kot sta prisoliti in zasoliti (*prisoliti eno okrog ušes* ali *prisoliti zaušnico*), ki naštetim dodajata še 5. pomen nasilnosti, ki je s predhodnim tesno povezan, saj se zaušnice "dogajajo" le okoli glave, ki je eden od sinonimov pameti. Na prve tri vsakdanje pomene so se sklicevale dosedanje razlage Krpanove zgodbe, zanemarile pa so pomen pameti in nasilnosti, za kar je v frazeološkem gnezdu v *SSKJ* obilo zgledov. Za pamet in duhovitost npr. naslednji: *ta človek nima dosti soli (v glavi) 'ni bistroumen, pameten', njegovo govorjenje je brez soli 'neumno, vsebinsko prazno, ni duhovito', razumeti kako izjavo s ščepcem soli 'ne dobesedno, razsodno'*. Primerno je navesti še fraze *soliti pamet komu* 'vsiljevati svoje védenje, znanje', *reki so sol jezika* 'jeziku dajejo živost, polnost, učinkovitost' in biblično frazo *vi ste sol zemlje* 'vi morate skrbeti za ohranitev moralnih vrednot človeštva'. Na nasilnostno razsežnost kažejo naslednje fraze: *pojdi se solit* 'izraža nejevoljno, nestrpno odklanjanje, zavračanje', pogovorna fraza *hude jim je solil* 'ostro, brez prizanašanja je govoril z njimi, ošteval jih je', v članku *duhovito zasoliti dogodka*; *zasoliti pripoved z ljudskimi izreki* 'dati čemu izrazite poteze, značilnosti', *sosedje so mu radi kaj zasolili* 'narediti komu kaj neprijetnega', *zasolil mu je klofuto* 'dal klofuto', *prisoliti eno okrog ušes* ali *prisoliti zaušnico* 'plosko udariti po licu', *zasoljene zgodbe; pripoved, zasoljena s kletvicami* 'duhovite, zbadljive, nespodobne'. Dovolj za tehtno upoštevanje.

Naj se za trenutek vrnem k pomenu soli kot konzervansa. Že če bi jo Krpan tihotapil le zato, da bi njegovo ljudstvo z njo konzerviralo jedi, bi opravila pomembno narodnogospodarsko nalogo. Ker pa so nas od nekdanj učili, da je treba pri branju preseči dobesednost, poskusimo premisliti, kaj še bi sol lahko konzervirala, če razumemo *Krpana* kot eno temeljnih besedil nacionalne literature, to je kot besedilo, ki na metaforičen način artikulira in usmerja nacionalno usodo. Na prvi pogled se zdi hudo tvegano trditi, da je šlo Levstiku z motivom soli za metaforično konzerviranje, fiksiranje, ohranjanje, vzdrževanje in stabilizacijo slovenstva. Z upoštevanjem dejstva, da je bila temu cilju podrejena celotna slovenska literarna dejavnost v 19. in še daleč v 20. stoletju, pa trditev izgubi svoj spekulativni videz. "[P]otreba po stabiliteti [je] v temelju [...] narodnostne koncepcije," je zapisal literarni zgodovinar Andrej Inkret v komentarju nacionalne dejavnosti Janeza Bleiweisa in Jovana Vesela – Koseskega, vendar ustreza tudi Levstikovemu *Martinu Krpanu*, ki že s svojo nemoderno pripovedno obliko kaže, da je bil še zelo blizu Bleiweisovemu staroslovenskemu narodnemu načrtu.

Privoščimo si zdaj še premislek o soli kot metafori za pamet in duhovitost. V to smer je merila že interpretacija Mirana Košute v esejistični knjigi *Krpanova sol* (Trst, 1996), ko je Krpanovo razmerje do cesarja uporabil za metaforo

slovensko-italijanskih literarnih odnosov: Krpan je v svoji vreči namreč "nosil sol – simbol znanja, modrosti in knjig". Glede na to, da so dejanja junakov nacionalne literature pomembna in vzorčna za življenje nacije, je omembe vredna možnost, da so zapleti pri tovorjenju soli morda metafora nacionalnega kulturnega boja. Avstrijska prepoved uvoza angleške soli bi lahko bila metafora za nemško preprečevanje nenemškega (tj. angleškega ali kakega drugega) duhovnega in kulturnega vpliva na Slovence, pa tudi podoba nemškega vztrajanja pri kulturni dominaciji v prostoru srednje Evrope. Krpanovo tihotapljenje angleške soli simbolizira slovensko potrebo po alternativnih tujih kulturnih pobudah in prizadevanje zanje, pridobitev dovoljenja za uvoz tuje soli pa simbolizira zmago teh prizadevanj. To bi bila na prvi pogled spet drzna, samovoljna in poljubna interpretacija, če ne bi poznali obsesivnega kulturnega stremjenja slovenske inteligence 19. stoletja, da se osvobodi nemškega kulturnega vpliva in dominacije. Pred desetletjem sem napaberkoval nekaj prepričljivih citatov iz slovenskega časopisja tistega časa in z njimi podpiram svojo razlago. Janez Bleiweis nekaj let pred *Krpanom* uči pišoče, naj se ogibajo prevajanju iz nemščine, "drugači se slovenščina ne bo znebila nikoli neprijetnih nencizmov in neslovenskih oblik, ktere v prevode vedno silijo, kakor ljuljika med žito"; proti koncu osemdesetih let ni razpoloženje do nemške literature nič drugačno, saj časnikar v reviji *Dom in svet* moleduje, "naj bi zavedni Slovenci segali po proizvodih različnih slovanskih narečij ter bolj in bolj dajali slovo nemški beletristiki, ki s svojim časi jako lahkim in celo – dvomljivim blagom preplavlja naše pokrajine, a naš denar potuje v Leipzig in Berlin". Slovensko revijo so namenjali "vzorni svrhi, da pomaga po svojih silah izpodrivati iz naših družin nemške ilustrovane liste, za katere potrošijo celó zavedni narodnjaki mnogo, mnogo denarja." "Otresti se nemških proizvodov", "nezdravega duha nemških knjig", "odvrniti naše ljudi, zlasti naš ženski spol, od čitanja nemških knjig", to so bila gesla slovensko ozaveščenega meščanstva, ki so se v metaforični obliki vpisovala tudi v literarne zgodbe. Slovenska meščanska inteligenca se je jasno zavedala nevarnosti, ki jo je prinašalo omejevanje na nemški kulturni vpliv (nemška publicistika je bila po Stanku Janežu "splošna duševna hrana tedanjega izobraženega občinstva"), in je svoje strahove v publicistiki razločno artikulirala.

Razumevanje zgodovinskega konteksta slovenske proze v 19. stoletju bi moralo zadoščati za prepričljivo utemeljitev razlage angleške soli kot metafore za uvoz tuje, alternativne, nenemške pameti. Pa naj za dobro mero opozorim še na nekaj dodatnih indicev. Krpan pred cesarjem skriva svoje tihotapsko dejanje z lažno izjavo, da tovari "kresilno gobo pa nekaj brusov". Lažni tovor je bil take narave, da se ga je literarni zgodovinar čutil dolžan razložiti takole: "Še takrat, ko je Levstik pisal *Krpana*, so naši kmečki ljudje pripravljali ogenj s kresilom, pri čemer so kot netivo uporabljali posušene drevesne gobe. Tudi Levstik je ogenj vedno ukresal, ko sta s Stritarjem krompir pekla." Ker se je bil prisiljen cesarju na hitro zlagati (Anton Slodnjak pojasnjuje, da "[b]ruse pa je Krpan v zadregi pritaknil, ker je pač čutil, da gobe ne bi smele živinčetu delati toliko

teže, kakor je to tudi cesar lahko opazil”), mu z gobo in brusi uide tudi del resnice, to je tisti del, ki laž in resnico družijo in ga smemo – ker gre za metaforo – opredeliti kot *tertium comparationis*. Kresilna goba in brusi namreč priključujejo v zavest iskre, iskrenje, iskrivost in podobne izraze, za kar najdemo v SSKJ – prav tako kot pri soli – tudi pomen duhovitosti in kreativnosti, naši razlagi pa se zelo prilega tudi pomen upora (nasilnosti, prodornosti). Ker imamo trditve radi dokazane, si še enkrat pomagajmo s SSKJ. Pod geslom kresilna goba preberemo ‘rastlina zajedavka za netenje ognja’, pod kres pa zglede *zanečiti kres upora, začel je kresati burke; kresati dovtype, ideje [...] ves večer so se kresale predrzne misli / mnenja se krešejo*. Pod brus pa piše ‘naprava za brušenje, ki dela ostro’, pod brusiti, zabrusiti pa ‘delati ostro’, ‘ostro reči’. Književna fraza *jezikovni brus* je ‘priročnik z nasveti za odpravljanje jezikovnih napak’. Dvoje stvari nam iz vsakdanje zavesti stopi pred oči ob vprašanju, kaj obdelujemo z brusom: noži in kristali. Oboje se lahko pohvali s simbolno vrednostjo: nož simbolizira princip aktivnosti, kristal pa čisto misel, refleksivnost, modrost, duhovnost, da o asociacijah na vrednost ne govorimo. Metafora soli kombinira simbolne pomene pameti (refleksije, duhovitosti), nasilnosti (prodornosti), pa tudi vrednosti, ki jih kristali in noži prinašajo ločeno.

Rekli smo, da tako kresilna goba kot brusi vzbujajo asociacije na iskre. Iskra je po našem slovarju ‘svetel drobec goreče, žareče snovi’, med zgledi pa so naslednje pomenljive zveze: *živa stvariteljska iskra, iskra ustvarjalnega duha* ‘kar povzroča nastajanje, ustvarjanje česa’, *razvneti iskro upora, isker duh, razum; iskre misli* ‘bister, prodoren’, *njegova novejša proza se kar iskri od domislic; vse, kar je napisal, se iskri od duhovitosti* ‘pojavit se v visoki stopnji, veliki meri’, *iskriv humor; to je bila iskriva domislica, misel / izkazal se je kot zelo iskriv govornik* ‘duhovit, bister’, *iskrivost njegovih misli je vso družbo zelo presenetila; iskrivost satire* ‘duhovitost, bistrost’. Cela besedna družina *iskr** kaže na podobno pomensko polje kot izrazi sol, kres in brus: besede pomenijo pamet (duhovitost), kreativnost (izvirnost) in nasilnost (prodornost) ter podpirajo metaforično razumevanje Krpanovega tihotapskega artikla. Na vprašanje, kaj je torej Krpan tovoril na svoji kobilici, smemo odgovoriti, da je tovoril metaforo. Metaforo alternativnega, nenemškega kulturnega vpliva na Slovence. Filozofsko razpoloženi bralci mi bodo odpustili, če sem preveč na hitro potegnil enačaj med pametjo in kulturo; verjamejo naj mi na besedo, da nemško-slovensko kulturno rivalstvo v 19. stoletju ne pušča dosti prostora za drugačne razlage.

Levstikov *Martin Krpan* je odločno uporniško besedilo. Naslovni junak začne svoj upor ilegalno, prikrito, z lažjo oz. sprenevedanjem, in šele proti koncu pride na dan s svojimi zahtevami. V začetni Krpanovi laži je prikrita grožnja cesarju, saj brusi, kresilna goba in iskre nedvoumno napovedujejo, da stopnjevanje konflikta lahko pripelje do upora. Zahteva lastne kulturne identitete je bila politično nevarna zahteva in je Krpan politično modro ni gnal do konca in ni zahteval njene takojšnje ter popolne uresničitve, temveč se je

zadovoljil – kako primerljivo z današnjimi političnimi dilemami ob vključevanju v Evropsko skupnost – s kompromisno in delno zmago, povezano z ekonomsko platjo življenja in iz te sledečo perspektivo nacionalnega blagostanja. Da Krpanovo kompromisarstvo sploh ni bilo samoumevno, razbiramo iz ohranjene prvotne rokopisne verzije zgodbe, ki se je razpletla na drugačen in bolj radikalen način.

Prvotna verzija zgodbe je precej daljša od nam znane in jo je Levstik za izdajo oklestil, tako da je črtal cel njen drugi del. Originalnega *Krpana* spoznamo šele v Slodnjakovi redakciji leta 1931. Skrajšana zgodba pripoveduje, kako cesar potem, ko mu na Dunaju tuji velikan Brdavs pobije cvet junakov, pokliče na pomoč silaškega Notranjca Martina Krpana. Ta na svoji drobni, a žilavi kobili z mesarico in kijem, ki ga je stesal iz cesaričine lipe, velikana premaga in reši Dunaj, cesar pa se mu oddolži tako, da mu dovoli trgovati s soljo in s tem legalizira Krpanovo do tedaj tihotapsko pridobitno dejavnost. S Krpanovo vrnitvijo domov se nam znana zgodba zaključí, v prvotnem besedilu pa se tu njegove težave šele začnejo. Na Krpana jezna cesarica prepriča cesarja, da pošlje za njim lovca Andreja Kočevarja. (Z izbiro imena Kočevar je Levstik namigoval na nacionalno nevarne kočevske Nemce, ni pa izključeno, da si je s tem privoščil tudi svojega pisateljskega konkurenta Ferda Kočevarja, ki je isto leto v Novicah objavljaj popularno povest o slovenskem junaku Mlinarjevem Janezu.) Andrej Kočevar z uspavalnim napitkom, ki mu ga priskrbi njegova ljubica, cesaričina kuharica Ančika Koren (zanimivo, spet Krpanova rojakinja; oba njegova dunajska nasprotnika potrjujeta rek, da je Slovenec Slovencu najhujši sovražnik), Krpana ujame, ga pripelje nazaj na dvor in zapre v ječo, čez tri dni pa naj bi ga doletela smrtna kazen. Toda že pred tem je Krpan pri pritlikavem mravljinčjem cesarju Jekovcu v zameno za cesarjeve zlatnike, ki jih je dobil za nagrado, dobil čudežna pripomočka klobko niti in pilico; tako se reši, zveže stražo, obračuna z izdajalskima rojakoma ter svoboden odkoraka proti domu.

Levstik je iz prvotnega *Krpana* črtal najbolj očitne pravljичne elemente in ublažil jezikanje med cesarico in Krpanom do te mere, da sta se lahko razšla brez hujšega konflikta. Kompromis je Levstik dosegel tudi s tem, da je v drugi redakciji namenil Krpanu večjo nagrado: prvotno mu je cesar dal poleg pisma in možnje zlatnikov le sod vina in dva janca, v popravljeni redakciji pa dobi sod vina, 20 jancev, 48 krač in 105 pogač. S stališča nacionalne ekonomije je najbolj pomenljiv podatek, ki ga literarna zgodovina do zdaj ni uzavestila, da je v prvotni verziji Krpan dobil samo dosmrtno koncesijo za trgovanje s soljo ("Cesar Janez pa vender ni poslušal Gregorja, ampak naredi pismo in udari svoj pečat, da Kerpan sme nositi sol notri do svoje smerti, in da mu še zraven polno možnjo rumenih zlatov"), medtem ko v objavljeni verziji te omejitve ni in zato lahko sklepamo, da bo Krpanov privilegij koristil tudi njegovim naslednikom, če jih bo seveda imel; glede na to, da nimamo nobenih poročil o Krpanovih potomcih, lahko sklepamo, da Levstika reproduktivne sposobnosti njegovega junaka še niso zanimale tako, kot je kasneje to skrb izražal žanr slovenske kmečke povesti.

Spodbuda za nastanek besedila je po Slodnjakovem mnenju Levstikovo nezadovoljstvo s Cegnarjevo pesnitvijo *Pegam in Lambergar*, ki je leta 1858 izšla v Slovenskem glasniku. Levstik se je je kritiško lotil, vendar urednik Glasnika, Anton Janežič, kritike ni hotel objaviti, ker je bil z Levstikom navzkriž tudi programsko: Janežiču je šlo za meščansko literaturo, Levstiku za literaturo za ljudstvo. Najbrž je na Levstika vplivala tudi pripoved o "kranjskem Erkulu" (Herakleju) Štampiharju iz Olševka nad Kranjem, o katerem sta pisala Matevž Ravnikar – Poženčan v Novicah 1846 in Matija Valjavec v Sloveniji 1848. O pobudah za nastanek *Krpana* je torej vse jasno.

Bolj raznoliki in manj usklajeni pa so odgovori na vprašanje, kaj je pravzaprav hotel Levstik z *Martinom Krpanom* Slovence sporočiti. Njegov sodobnik Josip Stritar je bil prepričan, da mu je šlo za demonstracijo ljudskega kreativnega genija, ki je prav okoli Velikih Lašč na Dolenjskem še posebej veder, živ, bister, gibčen, zdrav, dober in šaljiv, skratka tak kot Martin Krpan. Anton Slodnjak (in še kdo po njem) je menil, da je z *Martinom Krpanom* Levstik realiziral svoj literarni program in pokazal, kakšna proza naj se piše za Slovence. Sporočili objavljene in rokopisne redakcije se v bistvenem ne razlikujeta in povzamemo lahko, da gre v obeh primerih za pripoved o nevhvaležnosti gospode do ljudstva, ki pa se na srečo konča z nekakšno zmago ali vsaj zadoščenjem ljudskega junaka.

Simbolni pomen Krpanove zgodbe za Slovence izvajam iz koristi, ki jo zmaga na Dunaju prinese Krpanu, to je iz koncesije za trgovanje s soljo. Krpan je kot zastopnik Slovencev svojim ljudem priskrbel ugodne pogoje za ekonomsko blagostanje. Sam se s kmečkimi deli ni kaj dosti ukvarjal (Močilar je pripovedovalcu poročal, da "dela mu ni bilo mar"); medtem ko se klati po svetu, doma gospodari njegova sestra. Preko Krpana smo Slovenci najprej ilegalni, potem pa že licencirani tovarniki in trgovci. Zgodba o pridobitvi trgovskega in tovarniškega privilegija oz. legalizaciji tihotapstva je morala bralcem goditi nekako tako, kot nam danes godi slovenska "zgodba o uspehu".

Menda Krpanovo obnašanje do cesarja trenutni slovenski politični akterji še vedno uporabljajo kot vzorec. Še vedno je trgovina (carinske prodajalne, prodaja generičnih zdravil, prodaja orožja, kmetijskih pridelkov, kvote za transport, koridorji za prevoz nafte ipd.) najbolj občutljiva točka razmerja Slovencev z okoliškim svetom in še vedno si pomagamo s Krpanovo strategijo: spočetka s sprenevedanjem, potem z grožnjo upora in nazadnje z barantanjem. Komentatorji gospodarskega in političnega dogajanja na Slovenskem Krpanov nenačelni lik pogosto kritično omenjajo. Njegov pragmatičen pristop k tako imenovanemu nacionalnemu interesu, ki je bil v Levstikovem času še identičen z gospodarskim interesom, je bil produktiven in nam je očitno pomagal preživeti. Samo za malenkost bolj načelen in manj popustljiv bi bil Krpan, pa bi pristal med izobčenci ali v dimenziji fantastičnega, kakor kaže prva, neobjavljena varianta zgodbe. Morda bi bil bralcem tak celo bolj všeč, bolj mož in bolj junak,

zgled politično modrega obnašanja pa ne bi mogel biti. Škoda, da Slobodan Milošević in Osama bin Laden nista brala *Krpana*.

Iz Levstikovega *Martina Krpana* so zrastle še drugi junaški literarni Martini. Leta 1909 se je v liberalskem Narodnem listu pojavila njegova štajerska varianta: "zgodovinska povest iz 16. stoletja" *Martin Močan* je bila objavljena v več nadaljevanjih in jo je podpisal Robert Košar. Košarjev Martin se je leta 1510 pod poveljstvom viteza Lamberga bojeval s turškim brdavsom Barbaroso in ga premagal. Košar je pri svojem junaku popravil lastnosti, ki so ga pri Levstikovem verjetno motile. Martin Močan je za razliko od Krpana resen in zaradi verske gorečnosti tako zelo vnet za boj s sovražnikom, da ga mora habsburška oblast brzdati. In tudi precej več interesa za nasprotni spol kaže, kar na koncu pripelje do poroke. V letniku 1937/38 revije Obzorja je izšla zgodba *Martin Krepek* Ivana Potrča, ki pa z Levstikovim junakom nima nobene prave zveze več, saj je glavna oseba garaški gorjanski kmet, ki ga na sejmu pri igri oskubijo za denar od prodane živine. O Krpanovem junaštvu in samozavesti ni več sledu, ostala je samo slovensko stereotipna globoka disonanca med etično glavno osebo in pokvarjenim svetom. Levstikov Martin je bil bolj predstavnik tovarnikov (trgovcev, tj. meščanov) kot kmetov, Potrčev Martin pa je v skladu z mitom o ruralnem značaju Slovencev spet samo kmet. Tudi "lirična groteska" *Junaštva slamnatega Krpana* (Trst, 1965) Leva Detele je kritična do Levstikovega junaka. Potrčev Krepek se po izgubi denarja skoraj obesi, Detelov slamnati Krpan zares obvisi – zanimiva podobnost konca obeh literarnih parafraz!

Glede na naštetu se zazdi, da bi bilo ime Martin lahko privzeto ime slovenskih junakov. Kebrov *Leksikon slovenskih imen* potrди, da je to eno popularnejših imen na Slovenskem, 28. po pogostnosti: na ime Martin(a) sliši 12.000 slovenskih moških in 5600 žensk, skoraj 80 cerkvam je za patrona, po njem se imenujejo mnogi kraji. Že samo ime je junaškega izvora, saj izhaja iz imena Mars, kakor je poimenovan rimski bog vojne. Da pa vsi Martini v slovenski literaturi niso junaki, poskrbi slaboumni poldrugi Martin.

Razvojno je bila za slovensko leposlovno književnost bolj kot Levstikova povest pomembna vajevska proza, ki je nastajala celo v opoziciji proti Levstikovim literarnim načrtom in ji slovenska literarna zgodovina posveča ustrezno veliko prostora. Popolnoma pa smo pozabili na to, da je imel Martin Krpan leta 1858 še enega literarnega tekmeca. Ime mu je bilo Mlinarjev Janez, imeli so ga za slovenskega junaka in njegova slava je v drugi polovici 19. stoletja daleč presejala Krpanovo. Je Mlinarjev Janez ponujal Slovincem lepšo, ustrežnejšo samopodobo ter udobnejši in privlačnejši recept za obnašanje?